

О. С. Іванілов

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

ПІДРУЧНИК

2-ге видання

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2011

УДК 338.2:338.3(075.8)
ББК 65.29я73
I-20

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-903 від 11.06.2007)*

Рецензенти:

Дикань В. Л. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, організації та управління підприємством Української державної академії залізничного транспорту;

Тимофєєв В. М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічного аналізу і обліку Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Іванілов О. С.

I-20 Економіка підприємства. Підручник. 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 728 с.

ISBN 978-611-01-0217-9

Підручник підготовлено відповідно до навчальної програми дисципліни «Економіка підприємства» і містить систематизований виклад питань теорії та практики формування і розвитку підприємств України в умовах ринкової економіки. Особлива увага приділена висвітленню питань організації сучасних форм підприємництва, використання ресурсного і виробничого потенціалу підприємств, економіці інноваційної та інвестиційної діяльності.

Підручник призначений для студентів вищих навчальних закладів, слухачів магістерських програм з економіки і менеджменту, а також аспірантів, викладачів, наукових співробітників, економістів підприємств.

УДК 338.2:338.3(075.8)
ББК 65.29я73

ISBN 978-611-01-0217-9

© Іванілов О. С., 2011.
© Центр учбової літератури, 2011.

ЗМІСТ

Вступ	9
РОЗДІЛ I. ПІДПРИЄМСТВО В СИСТЕМІ ГОСПОДАРЮВАННЯ	11
Тема 1. Теорії та моделі підприємств	11
1.1. Підприємство як економічний суб'єкт	11
1.2. Правові основи функціонування підприємств в Україні	17
1.3. Класифікація підприємств	21
1.4. Види й організаційно-правові форми об'єднань підприємств	30
1.5. Виробнича структура підприємства	33
Тема 2. Основи підприємництва	39
2.1. Соціально-економічна природа бізнесу.	39
2.2. Підприємництво як сучасна форма господарювання	45
2.3. Організаційні форми підприємницької діяльності	56
2.4. Основні форми комерційних підприємств в економічно розвинутих країнах	70
2.4.1. Особливості організації підприємницької діяльності в США	72
2.4.2. Особливості організації підприємницької діяльності в Японії	74
2.4.3. Сучасні форми підприємницької діяльності в Росії	75
Тема 3. Організація і розвиток власної справи	79
3.1. Початковий етап створення власного підприємства	79
3.2. Документальне оформлення підприємницької діяльності.	87
3.3. Керування створеним підприємством	95
3.4. Припинення діяльності підприємств бізнесу.	98
Тема 4. Малий бізнес.	101
4.1. Значення і види малого підприємництва	101
4.2. Економічна діяльність малого підприємства	108
4.3. Державна підтримка малого бізнесу.	110
4.4. Проблеми малого бізнесу в Україні та шляхи їх подолання	113

Тема 5. Етика підприємництва	118
5.1. Культура підприємництва	118
5.2. Ділова і фахова етика	123
5.3. Організаційно-правові основи підприємництва	126
5.4. Правове регулювання підприємництва	129
Тема 6. Планування бізнесу. Зміст і порядок розробки бізнес-плану	142
6.1. Призначення, цілі й завдання бізнес-плану	142
6.2. Зміст і структура бізнес-плану	146
6.2.1. Титульний аркуш	147
6.2.2. Зміст бізнес-плану	147
6.2.3. Виконавче резюме та викладання прогресивної виробничо- комерційної ідеї	147
6.2.4. Загальна характеристика фірми	148
6.2.5. Дослідження ринку продукції та послуг	148
6.2.6. План і стратегія маркетингу	154
6.2.7. План виробництва продукції	161
6.2.8. Організаційно-юридичний план	166
6.2.9. Фінансовий план	167
6.2.10. Оцінювання і страхування ризику	170
6.2.11. Додатки	173
Тема 7. Зовнішнє середовище господарювання підприємства	175
7.1. Вплив зовнішнього середовища на діяльність підприємства	175
7.2. Макросередовище господарювання та його основні чинники	177
7.3. Ринкове середовище господарювання підприємства	181
Тема 8. Основи управління підприємством	189
8.1. Поняття і сутність системи управління підприємством	189
8.2. Функції управління підприємством	191
8.3. Методи управління діяльністю підприємства	193
8.4. Організаційні структури управління підприємством	196
8.5. Корпоративне управління	207
РОЗДІЛ II. РЕСУРСИ ПІДПРИЄМСТВА	210
Тема 9. Персонал на підприємстві	210
9.1. Персонал підприємства: класифікація, структура	210
9.2. Визначення чисельності персоналу	218
9.3. Кадрова політика	227
9.4. Продуктивність праці	237
Тема 10. Основні виробничі фонди	252
10.1. Поняття, склад та структура основних виробничих фондів підприємства	252

10.2. Облік та оцінювання основних фондів	256
10.3. Знос основних фондів та його види.	259
10.4. Амортизація основних фондів	261
10.5. Показники ефективності використання основних фондів	267
Тема 11. Оборотні фонди та кошти підприємства	273
11.1. Поняття та джерела формування оборотних коштів	273
11.2. Склад і структура оборотних фондів.	277
11.3. Нормування витрат матеріальних ресурсів	278
11.4. Оцінювання та основні напрями поліпшення використання оборотних фондів	285
11.5. Показники та шляхи ефективного використання оборотних коштів та прискорення їхнього обороту	288
Тема 12. Матеріально-технічні ресурси виробничого підприємства	292
12.1. Система матеріально-технічного забезпечення виробництва	292
12.2. Логістика в системі організації матеріально-технічного забезпечення	297
12.3. Аналіз логістичних витрат підприємства.	299
Тема 13. Нематеріальні ресурси та активи	304
13.1. Поняття та види нематеріальних ресурсів підприємства.	304
13.2. Поняття та класифікація нематеріальних активів підприємства	308
13.3. Оцінювання нематеріальних активів.	311
13.4. Амортизація нематеріальних активів	312
13.5. Правовий захист та ефективність використання нематеріальних активів підприємства.	313
Тема 14. Фінансові ресурси підприємства	319
14.1. Формування фінансових ресурсів підприємства.	319
14.2. Фінансовий ринок та його структура	321
14.3. Постачальники та споживачі інвестиційного капіталу в ринковій економіці.	322
14.4. Фінансово-кредитний механізм інвестиційної сфери в умовах ринкової економіки	323
14.5. Відносини підприємства з комерційними банками.	328
14.6. Терміни кредитування.	331
14.7. Визначення фінансового стану підприємства	337
14.8. Платоспроможність і ліквідність	338
14.9. Прогнозування фінансового стану підприємства	343
Тема 15. Інвестиційні ресурси	347
15.1. Економічна сутність інвестицій та інвестиційної діяльності	347
15.2. Класифікація інвестицій	349
15.3. Структура і планування капітальних вкладень.	353
15.4. Оцінювання економічної ефективності інвестицій.	359

15.4.1. Показники економічної ефективності інвестицій	359
15.4.2. Абсолютна економічна ефективність інвестицій	361
15.4.3. Порівняльна економічна ефективність інвестицій	364
15.5. Врахування фактора часу під час оцінювання економічної ефективності інвестицій	367
15.6. Комерційна ефективність інвестицій	369
Тема 16. Лізинг — джерело інвестицій.	372
16.1. Економічна сутність лізингу	372
16.2. Види та форми лізингу	374
16.3. Права та обов'язки суб'єктів лізингу	377
16.4. Лізингові платежі	379
РОЗДІЛ III. ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	383
Тема 17. Інноваційні процеси.	383
17.1. Характеристика інновацій та інноваційної діяльності.	383
17.2. Інноваційні процеси	389
17.3. Науково-технічний та організаційний прогрес.	391
17.4. Економічна ефективність технічних та організаційних ново- введень	393
17.5. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні	399
Тема 18. Техніко-технологічна база виробництва	403
18.1. Сутність і зміст технічної підготовки виробництва	403
18.2. Організація технічної підготовки виробництва	406
18.2.1. Організація науково-дослідних робіт	408
18.2.2. Організація дослідно-конструкторських робіт	410
18.2.3. Технологічна підготовка виробництва	416
18.2.4. Організація освоєння виробництва нової техніки	421
18.2.5. Організаційна підготовка виробництва	424
18.3. Стандартизація й уніфікація у проектно-конструкторській роботі	426
18.4. Роль патентної та науково-технічної інформації в організації науково-дослідної роботи	429
Тема 19. Організація виробництва.	432
19.1. Виробничий процес, його різновиди і структура	432
19.2. Наукові принципи організації виробничого процесу	435
19.3. Форма організації виробництва як характеристика просто- рово-часової структури виробничого процесу	437
19.4. Загальна характеристика методів організації виробництва	451
19.5. Виробничий цикл, його характеристика та структура.	454
19.6. Типи виробництва, їхні техніко-економічні особливості.	464
19.7. Види руху деталей	468
19.8. Потокове виробництво	472

РОЗДІЛ IV. ПЛАНУВАННЯ І МОТИВАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ	480
Тема 20. Прогнозування, планування та регулювання діяльності . . .	480
20.1. Сутність прогнозування і планування на підприємстві	480
20.2. Основні етапи стратегічного планування на підприємстві . . .	492
20.3. Тактичне і оперативне планування діяльності підприємства	496
20.4. Методи і принципи державного регулювання діяльності підприємства	501
Тема 21. Виробнича програма підприємства	506
21.1. Виробнича програма, її сутність та основні поняття	506
21.2. Основні показники виробничої програми	508
21.3. Планування виробничої програми	513
21.4. Виробнича потужність, її місце і роль у виробничій програмі підприємства	515
Тема 22. Мотивація і оплата праці	519
22.1. Мотивація праці	519
22.1.1. Змістовні концепції мотивації	521
22.1.2. Процесуальні концепції мотивації	523
22.1.3. Види, фактори та методи мотивації праці	525
22.2. Сутність, функції та принципи заробітної плати	527
22.3. Тарифна система оплати праці робітників	532
22.4. Форми і системи оплати праці	538
22.5. Оплата праці керівників, спеціалістів та службовців	553
22.6. Планування фонду оплати праці	559
РОЗДІЛ V. РЕЗУЛЬТАТИ І ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА	565
Тема 23. Виробництво, якість і конкурентоспроможність продукції (послуг)	565
23.1. Продукція, її класифікація і вимірники обсягу	565
23.2. Якість продукції (послуг) як економічна категорія	570
23.3. Стандартизація та сертифікація продукції	584
Тема 24. Витрати виробництва, собівартість продукції та ціноутворення на підприємстві	590
24.1. Класифікація витрат підприємства	590
24.2. Поняття про собівартість виготовленої продукції та її види . .	596
24.3. Кошторис витрат і калькуляція собівартості підприємства . .	600
24.4. Планування та аналіз собівартості виготовленої продукції . .	611
24.5. Показники собівартості виготовленої продукції	613
24.6. Ціноутворення на підприємстві	616
Тема 25. Фінансово-економічні результати й ефективність діяльності підприємства	624
25.1. Характеристика фінансової діяльності підприємства	624
25.2. Фінансово-економічні результати діяльності підприємства . .	628

25.3. Оцінювання фінансового стану підприємства	634
25.4. Ефективність діяльності підприємства	643
Тема 26. Економічна безпека підприємства.	654
26.1. Поняття про економічну безпеку підприємства та її визначення	654
26.2. Методи оцінювання економічної безпеки підприємства	664
26.3. Напрями організації економічної безпеки на підприємстві	670
Тема 27. Реструктуризація і санація підприємств	675
27.1. Сутнісна характеристика процесу реструктуризації підприємств. Види реструктуризації	675
27.2. Процес і процедура реструктуризації	685
27.3. Ефективність реструктуризації підприємств	688
27.4. Санація (фінансове оздоровлення) підприємства	690
Тема 28. Банкрутство та ліквідація підприємства	696
28.1. Поняття про банкрутство та причини його виникнення	696
28.2. Процедура визначення боржника банкрутом	699
28.3. Ліквідація збанкрутілих підприємств	704
Словник економічних термінів і понять	708
Список використаної та рекомендованої літератури	725

ВСТУП

У сучасних умовах переходу України до засад ринкової економіки в механізмі функціонування підприємств відбуваються суттєві зміни, що викликані економічними реформами, які впроваджуються в нашій державі. Основним принципом управління діяльністю підприємств стає ринкове саморегулювання з мінімальною необхідною мірою державного втручання.

Діяльність підприємств, яка пов'язана із задоволенням потреб кожної людини, підлягає впливу багатьох факторів і охоплює широкий спектр питань організаційно-технологічних, економічних та фінансових, які потребують повсякденного вирішення.

Наявність в економіці держави різних форм власності і підприємницької діяльності створює важливі передумови для формування і розвитку ринкових відносин, які пов'язані зі значним динамізмом зовнішнього середовища, для якого характерне посилення ролі споживачів, невизначеність умов функціонування підприємств, зростання міри їхньої залежності від зовнішнього оточення, заострення конкурентної боротьби.

Стабільність діяльності підприємств, досягнення конкурентних переваг, зміцнення позиції підприємства на ринку — все це досягається впровадженням раціональної і виважено розробленої економічної політики суб'єктів господарювання. Саме тому особливої актуальності набуває проблема формування та управління економічною політикою підприємства.

В умовах ринкової економіки виживають лише ті підприємства, які найбільш правильно і компетентно визначають вимоги ринку, організовують виробництво конкурентоспроможної продукції, послуг, що користуються попитом, уміло здійснюють мотивацію висококваліфікованої творчої праці персоналу. Усе це потребує фундаментальних і глибоких економічних знань, а отже, і відповідної підготовки фахівців з економіки.

Слово «економіка» є грецького походження, що буквально означало «мистецтво ведення домашнього господарства». У це слово тепер вкладається набагато більше змісту, ніж спочатку заклав грецький філософ — мислитель Ксенофонт, якого вважають автором популярного терміна.

У наш час слово «економіка» має таке значення:

по-перше, економіка — це господарство в широкому розумінні цього слова (господарство окремого регіону, країни), тобто сукупність усіх засобів, предметів, речей, субстанцій матеріального і духовного світу, що використовується лю-

дями з метою забезпечення умов життя, задоволення потреб. В цьому розумінні економіку треба сприймати як створену людьми систему їхнього життєзабезпечення, відтворення життя, підтримки і поліпшення умов існування;

по-друге, економіка — це наука, сукупність знань про господарство і пов'язану з ним діяльність людей, про використання різноманітних, частіше всього обмежених, ресурсів з метою забезпечення життєвих потреб людей і суспільства; про відносини, що виникають між людьми в процесі господарювання.

Ця наука займається вивченням народного господарства, його галузей, окремих підприємств, а також окремих елементів виробництва (капіталу, фондів, праці і т. п.);

по-третє, економіка — це сукупність відносин, що визначаються характером власності на засоби виробництва.

Дисципліна «Економіка підприємства», як і політична економія, макроекономіка і мікроекономіка, є економічною наукою. Спільним для них є те, що всі вони досліджують виробничі відносини між людьми й дію економічних законів та закономірностей у процесі виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ. Але між політекономією і макроекономікою, з одного боку, і економікою підприємства — з іншого, є різниця, яка полягає в рівнях здійснюваного ними аналізу. Перші дві досліджують економіку в цілому та її великі підрозділи.

Економіка підприємства є більш конкретною наукою. Об'єкт її дослідження — виробничі відносини й економічні закони та закономірності, що виникають і діють лише в окремих підприємствах і враховують особливості виробництва конкретного підприємства.

Цією конкретикою вона відрізняється і від мікроекономіки, яка вивчає і досліджує діяльність окремих економічних суб'єктів усіх галузей народного господарства.

Предмет економіки підприємства — вивчення комплексу питань господарчого керівництва діяльністю підприємства, методів раціонального поєднання усіх елементів виробничого процесу з метою щонайкращого їх використання.

Економіку підприємства можна сформулювати як науку про ефективність виробництва, шляхи і методи досягнення підприємством найкращих результатів при найменших затратах.

Економіка підприємства — це сукупність економічних процесів, які здійснюються на підприємстві при використанні ресурсів для задоволення матеріальних потреб у відповідності до матеріальних можливостей учасників господарської діяльності.

Галузеві економічні науки вивчають конкретні форми прояву виробничих відносин в окремих галузях.

Пропонований підручник — результат теоретичного осмислення досвіду функціонування вітчизняних підприємств в умовах ринкової економіки та досвіду підготовки фахівців зі спеціальності «Економіка підприємства».

Підручник написаний відповідно до типової програми курсу «Економіка підприємства» і призначений для студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, керівників науково-дослідних організацій, інноваційних підрозділів підприємств, менеджерів усіх рівнів.